

El creixement dels valencians des de la batalla d'Almansa

JOAN SERAFÍ BERNAT I MARTÍ
IIDL, Universitat Jaume I

1. Introducció¹

Per tal de sumar-nos a aquesta iniciativa tan oportuna de l'Agrupació Borriana de Cultura hem escrit les fulles següents, en les quals intentarem, després de presentar la conjuntura demogràfica que va generar la guerra de Successió al País Valencià, quantificar el que ha estat el creixement de la població, plantejar algunes hipòtesis als voltants dels factors que l'han possibilitat i concloure amb una ràpida panoràmica de la societat actual.

2. La situació de partida: la pitjor crisi demogràfica dels valencians a l'època moderna

El període 1706-1714 fou el més crític que va travessar la població valenciana des de l'expulsió dels moriscs en 1609 fins l'actualitat. Al llarg de nou anys la crisi demogràfica va ésser pràcticament contínua, marcant en profunditat tots els indicadors demogràfics. La fam, les malalties contagioses i les atrocitats comeses en la guerra, es van combinar i completar per buidar els rebosts, estendre l'horror i el sofriment a totes les llars i omplir de cadàvers les esglésies i els fossars. Les estadístiques mai podran reflectir el terror que es va apropiari dels valencians d'aquella època, però ens apropem a les seues conseqüències més greus i primàries.²

En els cinc primers anys d'aquesta etapa catastròfica es van produir tres crisis de mortalitat, dues de natalitat i altres dues de nupcialitat, amb una virulència inusual en la nostra història moderna: la sobremortalitat de 1707 fou la més intensa i extensa dels darrers quatre segles (intensitat de +194,2 i extensió de 74,2); les contraccions dels naixements de 1707 i 1710 van ser les més profundes conegudes a l'Antic Règim (intensitats de -47,4 i -43,2 i extensions de 34,9 i 35,8, respectivament); i la disminució dels matrimonis en 1706 també va ser la més important de tot aquest període (intensitat de -62,3 i extensió de 28,8). A més a més, aquestes crisis van venir acompanyades de moltes altres fluctuacions extraordinàries de les tres variables, que sense assolir una extensió general, van tenir rellevància per les regions afectades.

¹ «Quant el mal ve d'Almansa a tots alcança» és una dita valenciana (a més d'un disc d'Al Tall), que des d'aleshores resta viva entre la gent del poble, malgrat la tradicional desídia dels poders públics. Molts interessos es conjuguen per fer semblar que la societat valenciana pateix d'amnèsia. És obvi que l'ésser humà esborra aquelles vivències que li fan mal, que les comunitats no volen recordar les derrotes i que la història la escriuen els guanyadors. Però no és menys cert que si neguem, tapem u oblidem les nostres arrels no encetarem el camí a prendre. És molt significatiu que la commemoració d'uns fets que van destruir l'estructura política i jurídica de l'antic Regne de València, que s'havia engegat el 7 d'abril de 1261 quant davant les Corts Valencianes Jaume I va jurar els Furs, quasi ha quedat en mans del voluntarisme d'una part de la societat civil. En aquest sentit cal destacar el meritori treball de J. F. Mira, (2007): *Almansa 1707. Després de la batalla*, Alzira, Bromera.

² Els valors dels indicadors calculats que emprem a continuació, així com els aspectes tècnics, documentals i metodològics es poden trobar en Bernat i Badenes (1988, 1991).

L'etapa 1706-1714 s'ha d'entendre com una llarga crisi poblacional dotada de la unitat que li confereix la conjunció dels mateixos agents causals. Però convé diferenciar algunes fases en el seu desenvolupament, ja que en cadascuna d'elles la responsabilitat dels factors desencadenants va ser distinta. Així, la primera va ser la de 1706-08, el trienni més nefast del nostre passat, caracteritzat per trets molt greus i consecutives crisis de sobremortalitat, acompanyades als dos primers anys de reduccions dràstiques de la natalitat i la nupcialitat; la segona, la de 1709-1712, va estar definida per una important crisi demogràfica que es va manifestar més per les fortes disminucions dels parts i les bodes que per l'alça dels decessos, que sense arribar a desaparèixer sí que van atenuar els efectes; i la tercera, la de 1714, es va produir en rebrotar la parca, encara que restringint els seus efectes a algunes àrees concretes del País Valencià.

La cartografia de les crisis permet apropar-se a alguns dels seus agents causals. En 1706-07 la crisi es va escampar per tot el territori, però amb major gravetat en les zones del centre i del sud. En 1710 la contracció dels indicadors també va ser general, però a partir d'aquesta data les comarques centrals i septentrionals foren les més afectades. Els canvis d'escenari de les accions bèl·liques expliquen, en bona part, aquesta evolució: en els primer mesos de la guerra totes les comarques es van veure afectades, però després de la batalla d'Almansa van anar caient lentament totes les ciutats en mans dels exèrcits borbònics per a, en la seua majoria, ja mai tornar al bàndol de l'Arxiduc. A partir de 1710 es va recuperar la calma a la major part del territori valencià, excepte a les terres del nord, tal vegada menys castigades a les primeres fases, però que ara, per la seua condició de frontera amb Catalunya, van continuar afectades pels moviments de tropes.

Però la guerra sols fou un dels agents responsables de l'enfonsament demogràfic. La geografia dels diferents rebrots epidèmics i la major o menor capacitat de resposta davant d'una greu crisi de subsistències, són els altres dos condicionants. L'evolució del preu del blat a la ciutat de València va dibuixar la profunditat de les dificultats per alimentar-se: després de dos anys en els quals el blat es venia a uns deu sous per barcella, es va produir una petita pujada en l'any agrícola 1706-07, directament relacionada amb les dificultats d'abastiment que patia la capital del Regne als darrers mesos del domini austracista (Pérez Aparicio, 1975; Palop, 1977). Amb l'arribada de les tropes filipistes es van resoldre momentàniament els problemes i el preu es va tornar a normalitzar. Però la modificació de la política cerealista anterior, que reduïa les atribucions dels poders locals i liberalitzava la producció i venda de pa, va desarticlar els mecanismes correctors tradicionals i va deixar a la ciutat desprevinguda. Quan les autoritats van reaccionar, les curtes collites de 1709 ja estaven venudes als particulars, que esperarien a traure-les al mercat quan els preus arribaren als màxims. En 1709-10 el blat es va vendre a més del doble del preu normal (22,7 sous per barcella). I al camp les dificultats no en serien menys greus a la llum de diferents testimonis.

Les elevades sobremortalitats d'aquesta etapa sols poden explicar-se pel concurs de les malalties contagioses. Les informacions que ens han arribat no són tan nombroses com caldria esperar per les quantitats de morts produïdes, però són suficient per constatar que la més mortífera va ser el tifus. Ja a principis de 1707, des de València, es va comissionar a un metge per que visitara els molts afectats que s'havien produït a la muntanya d'Alacant. La documentació notarial conservada permet constatar la presència del tifus exantemàtic a Cocentaina. També hi ha certesa de contagis a moltes altres ciutats valencianes, tant del sud com del centre. La distribució temporal de les defuncions i la seua incidència per grups d'edat

a un conjunt de parròquies estudiades permet concloure que moltes d'elles van ser visitades per aquesta malaltia, però que també es veuria acompanyada d'altres contagioses típiques de les crisis de subsistència a l'àmbit mediterrani, amb major prevalença a l'estiu i que mataven selectivament més als albatxos que als adults. La crisi de 1710-11 i la més local de 1714 encara es mostren més vinculades a la fam extrema que es va patir, ja que el predomini dels enterraments de xiquets és més contundent, però sense que es pugui excloure que es continuaren produint rebrotos de tifus.

Les conseqüències de la guerra de Successió al País Valencià van ser tant extremes pel doble caràcter de civil i internacional i per la brutalitat extrema amb la qual van actuar les tropes. La gent del camp valencià va viure aquesta etapa com una fase revolucionària que, si triomfava l'Arxiduc Carles, els alliberaria dels drets senyorials. Per aquest motiu, a partir de l'arribada de Basset a Altea, en agost de 1705, la majoria de les poblacions es van declarar austracistes. Quan els borbons afirmaven que el regne s'havia rebel·lat contra sa majestat, ni els mancava raó ni afirmaven el contrari del que pensaven. Per tant, van actuar com tropes d'ocupació obligades a dominar un territori que els era majoritàriament hostil. Aquesta era la justificació per la violència extrema amb què va ser tractada la població civil, reconeguda i condemnada fins i tot pels defensors de Felip V. Mai en la història del poble valencià han sigut saquejats i cremats tantes ciutats i pobles com aleshores. Xàtiva és el tòpic que ha quedat a la memòria col·lectiva, però Miñana (1985), sense ser exhaustiu, recull les penalitats del Molinell, Borriol, Vila-real, Ontinyent, Quart, Montserrat i els pobles veïns, Antella, la comarca de la Costera, Manuel, Cullera, Alacant, Orihuela, Elx, Villena, Ayora, Castelló de la Plana, Suera, Espadilla, Villahermosa i Ares del Maestrat. El caire internacional de la guerra també va incidir, dificultant l'abastiment marítim i escampant les malalties contagioses que acompanyaven als exercits mercenaris. A més a més, no es deuen d'oblidar la gangrena econòmica que van comportar els nous impostos i el manteniment de les despeses per les operacions militars, ni la repressió vers els compromesos amb el bàndol austracista.

Els efectes demogràfics pel conjunt del País Valencià, encara que lògicament no és possible conèixer-los amb exactitud, es poden situar, a partir dels anàlisis parroquials efectuats, en una sobremortalitat d'unes 30.000 persones (el 7,5% de la població), a les quals cal afegir les dràstiques reduccions de matrimonis i naixements (veure figura 1). Moltes cròniques i estudis històrics locals aporten xifres esgarriadores. Malgrat la gravetat de la crisi poblacional patida al llarg de la guerra de Successió, l'anàlisi de la seua naturalesa, dimensions i morfologia encara no ha rebut, al nostre parer, l'atenció que es mereix per part de la historiografia valenciana.

3. Les peculiaritats del creixement dels valencians

L'augment del nombre dels valencians als darrers tres segles s'ha de qualificar d'extraordinari. A principis dels Set-cents a les nostres comarques viurien poc més de 400.000 persones i a hores d'ara en som quasi cinc milions. Aquest creixement ha estat excepcional per la seua potència i sense parangó dins el context europeu.³ A més a més, i

³ Per valorar el significat d'aquesta expansió poden servir els dos exemples següents: si el conjunt estatal haguera tingut un comportament semblant, Espanya seria avui la nació més poblada de la Unió Europea. O, si França haguera gaudit del mateix ritme de creixement que va tenir el País Valencià, ara tindria quasi tants ciutadans com els Estats Units de Nord-Amèrica.

com era d'esperar, el creixement ni ha estat constant ni ha afectat per igual tot el territori. Ben al contrari. Al llarg del temps, a etapes exageradament expansives han succeït unes menys brillants, altres d'estancament i fins i tot períodes de greus crisis. I al llarg de l'espai els contrastos, com s'assenyala més endavant, encara han estat més marcats.

Quadre 1. Evolució del nombre d'habitants del País Valencià (territori actual) i taxes de creixement anual acumulatiu intercensal.⁴

Anys amb dades	Habitants	Etaques	Nombre d'anys ^(a)	Creixement
1712/13	423.457 ^(b)			
		1712-1786	74,25	0,93
1786	844.256 ^(b)			
		1786-1857	70,63	0,55
1857	1.246.485 ^(c)			
		1857-1877	20,61	0,48
1877	1.374.592			
		1877-1887	10	0,60
1887	1.459.465			
		1887-1900	13	0,65
1900	1.587.533			
		1900-1910	10	0,71
1910	1.704.127			
		1910-1920	10	0,24
1920	1.745.514			
		1920-1930	10	0,83
1930	1.896.738			
		1930-1940	10	1,39
1940	2.176.670			
		1940-1950	10	0,58
1950	2.307.068			
		1950-1960	10	0,73
1960	2.480.879			
		1960-1970	10	2,16
1970	3.073.255			
		1970-1981	10,26	1,68
1981	3.646.765			
		1981-1991	10	0,73
1991	3.923.841			
		1991-2001	10,55	0,56
2001	4.162.776			
		2001-2006	4,2	3,48
2006	4.806.908 ^(d)			

⁴ El coneixement que tenim de la població valenciana a l'etapa preindustrial està determinat per la qualitat de les operacions estadístiques dutes a terme (Bernat i Badenes, 1994). Per les dificultats que plantegen aquestes fonts i pels objectius d'aquest treball, per apropar-nos a l'època pre-estadística tindrem prou amb una fita que ens situa al punt de partida i una altra intermèdia. Per aquests motius hem escollit els censos de Campoflorido i de Floridablanca.

^(a) El cens de Campoflorido correspon a dues operacions dutes a terme en 1712 i 1713. El de Floridablanca al País Valencià es va confeccionar a la tardor de 1768. Els de l'etapa estadística tenen com a data de referència el 31 de desembre, excepte el de 1857 (21 de maig), 1981 i 1991 (1 de març) i 2001 (1 de novembre). Els padrons actuals es tanquen a 1 de gener.

^(b) Xifres corregides, preses de Bernat i Badenes (1994).

^(c) Les dades corresponents al anys compresos entre 1857 i 2001 provenen de les corresponents operacions censals, i recullen la població de fet, excepte la de 2001, que correspon a la població resident a la seua llar habitual. Font: INE.

^(d) Aquesta magnitud prové del padró municipal. Font: INE.

Una vegada acabada la guerra de Successió s'engega l'etapa més brillant del comportament demogràfic modern dels valencians, tant pel ritme d'augment pròxim a l'1% anual, com per la llarga durada d'aquesta fase expansiva, que arriba fins als anys seixanta. Els factors biològics que la possibilitaren van ser la combinació d'una moderada mortalitat i una alta fecunditat, derivada d'una nupcialitat femenina precoç i quasi universal (Pérez i Ardit, 1988). Les crisis de mortalitat van espaiar la seua aparició i van perdre virulència, al temps que les de subsistència en poc van minvar els naixements i els casaments (Bernat i Badenes, 1988 i 1991). I fins a la meitat de segle el saldo migratori va ser positiu, i a les dècades posteriors continuaria el degoteig, encara que sols seria destacat en alguns indrets concrets.⁵

A l'Antic Règim, tant fort augment de la població sols era possible quant es conjugaven, a més dels demogràfics els factors econòmics. Calia que la producció d'aliments experimentara una evolució semblant, i d'acord amb l'evolució dels delmes, així va ser. Fins i tot va anar per davant de l'augment de les necessitats en bona part de la centúria. A més, la baixa densitat inicial (poc més de 20 hab/km²) permetia rompre noves terres de bona qualitat. El testimoni de Josep Antoni Cavanilles (1795, I, IX) és ben aclaridor de les transformacions agràries que es van dur a terme per tot el territori valencià al segle XVIII:

Para regar las huertas los valencianos ponen a contribución todas las fuentes y los rios;... registran las entrañas de los montes y cerros sin perdonar a fatigas y gastos para descubrir su origen,...Y cuando practicadas todas las diligencias posibles no pueden lograr riego, entonces redoblan sus esfuerzos, y roban a la naturaleza inculta los eriales, convirtiéndolos en campos útiles: suben hasta lo más alto de los montes para reducirlos a cultivo; y así, en varias partes del reino se ven portentos de industria en aquellos sitios, que parecían destinados a una esterilidad perpetua.

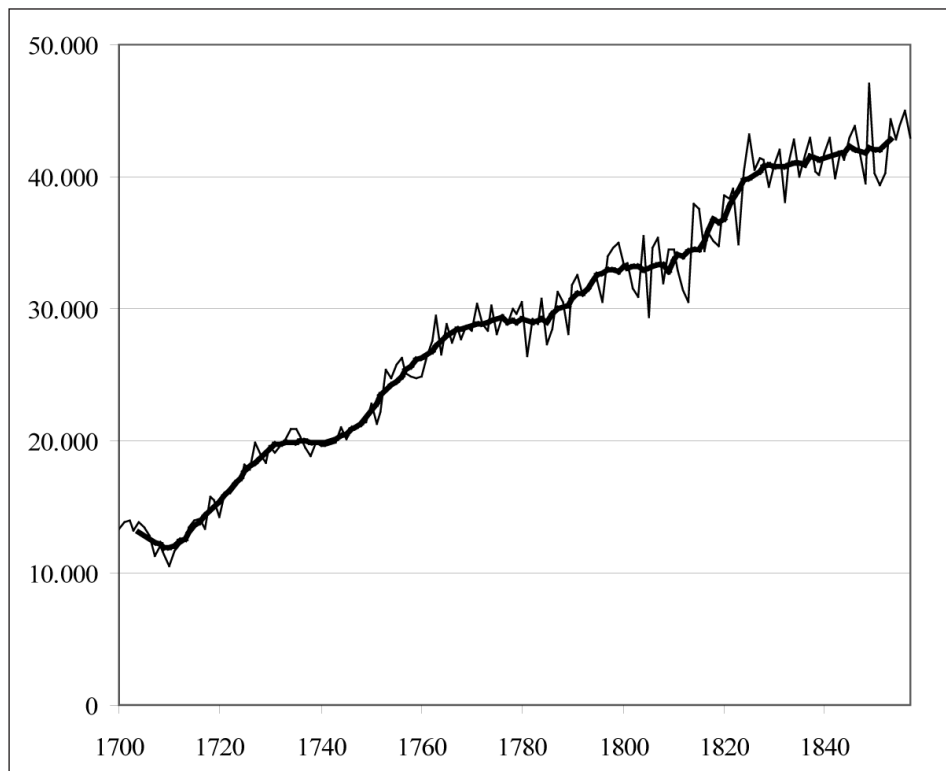
Malgrat que entre 1786 i 1857 el ritme del creixement va minvar significativament, encara es va situar en un 0,55% anual acumulatiu, que per assolir-se dins d'un model preindustrial, continuava sent molt potent i va permetre que de principis del segle XVIII a meitat del XIX el nombre de valencians quasi es triplicara. Els factors que expliquen l'evolució d'aquesta etapa són: el manteniment d'una forta fecunditat, però menys elevada

⁵ No és aquest el lloc on fer una relació dels estudis que han constatat l'arribada de gent de fora. Hi haurà prou amb recordar les colonitzacions del Cardenal Belluga.

que a la major part del Set-cents, degut a l'endarreriment de l'edat de casar-se les xiques; una nupcialitat que continuava sent quasi plena; una mortalitat encara elevada però inferior a la natalitat; i un saldo migratori de signe positiu o negatiu segons les canviants conjuntures, però sense assolir un volum significatiu.

Les tres fites censals emprades (1712/13, 1768 i 1857) no poden reflectir els canvis conjunturals del comportament poblacional, per la qual cosa s'inclou a continuació un índex de batejos que cobreix el territori històric del País Valencià (exclosa la ciutat de València) d'aquest període.⁶

Figura 1. Evolució anual i mitjana mòbil (4,1,4) dels batejos registrat al País Valencià (sense la ciutat de València) entre 1700 i 1857.

Font: elaboració pròpia a partir de Bernat, 2006.

L'evolució dels naixements valencians confirma plenament la potència de l'expansió demogràfica senyalada a partir de les diferents operacions censals, ja que l'índex de bateigs es multiplica per 3,2 entre 1700 i 1857. Però també reflexa les alternances entre

⁶ Confeccionat per aquest treball a partir de les dades publicades en Bernat (2006). Allí es pot trobar la metodologia i la base de sèries parroquials utilitzades.

les etapes expansives, i les d'estancament o fins i tot de recessió. Com s'ha destacat abans, la crisi de la guerra de Successió va produir un molt greu retrocés, però ben aviat es va iniciar una potentíssima recuperació que va durar un parell de dècades. Així, en 1734 al País Valencià van haver el doble de naixements que a l'any 1710. Però a partir d'aquella data es produeix una petita crisi i durant quasi deu anys l'índex va romandre estancat. Les dècades dels quaranta, cinquanta i seixanta van tornar a ser excepcionalment positives, el que va permetre que al 1771 les concepcions foren quasi un 50% superiors a les de 1734 i, per tant, del triple de les dels moments més negatius de la crisi de principis del Set-cents. Als anys setanta i a la primera meitat dels vuitanta es va patir un nou estancament, que malgrat no sofrir episodis especialment negatius, sí que evidenciava que el model de creixement demogràfic i econòmic anterior havia arribat al seu sostre i que en el futur l'empenta expansiva no podria ser tant potent. Els darrers tres quinquennis del segle XVIII van gaudir d'una fase positiva i en 1799 els nou nats van ser un 15% superiors als que hi van haver en 1771. La nova centúria es va estrenar amb notables dificultats, tal i com mostren les caigudes dels parts en 1805, 1808 i 1813. La guerra del Francès va tornar a enfrontar als valencians amb les calamitats ja viscudes cent anys abans, però la desfeta fou significativament menys greu, tal i com mostra la figura 1. La recuperació postbèl·lica fou ràpida i potent, com ho havia sigut després de la confrontació anterior (en 1825 van nèixer un 40% més de xiquets que en 1813), però més breu i seguida d'una molt llarga fase de dèbil i fluctuant creixement.

A partir de la confecció del primer cens estadístic a l'estat espanyol, el coneixement que tenim de l'evolució del nombre de ciutadans i de les conjuntures demogràfiques ja es molt més exacte i precís. Al País Valencià, entre 1857 i 1910 va continuar l'expansió, a uns nivells que fluctuaren entre un 0,5% i un 0,7% anual acumulatiu. Seguien sent uns indicadors extraordinàriament potents els que es produïren a la que podríem considerar com la primera fase de la transició demogràfica i que progressivament anaven millorant a mesura que avançava la centúria. A partir de 1850, malgrat que les crisis agràries no van desaparèixer completament, s'obri al País Valencià una nova conjuntura econòmica que va transformar totalment l'estructura productiva. L'agricultura es va orientar definitivament vers la comercialització i l'exportació, aprofitant la pujada del nivell de vida que la revolució industrial havia possibilitat als ciutadans de les nacions més avançades d'Europa, i algunes branques del sectors secundari (tèxtil a Alcoi, calcer a la Vall del Vinalopó, taulellets a la Plana, més diversificació a la ciutat de València) van substituir les manufactures tradicionals que estaven en evident procés de recessió.

Fins a les darreries del Vuit-cents el País Valencià presenta, malgrat els canvis experimentats al llarg de dita centúria, tots els trets poblacionals típics d'una societat preindustrial. La natalitat fluctuava entre el 35‰ i el 45‰, al temps que la mortalitat superava lleugerament el 30‰. La millora dels sistemes d'abastament, de les comunicacions i dels coneixements mèdics van llimar la gravetat de les crisis demogràfiques i van millorar la mortalitat infantil, però les epidèmies continuaven fent-se presents de manera cíclica i es continuava dins d'un règim demogràfic d'alta pressió. Els inicis del canvis en els comportaments vitals dels valencians s'han situat en la dècada dels anys setanta, quant la natalitat va baixar uns quatre punts i la mortalitat aproximadament un 10‰, però la transició sols va iniciar el seu camí amb fermesa a partir de 1890 (Castelló, Badenes i Bernat, 1988).

Encara no ha estat possible establir el balanç migratori valencià del segle XIX, però algunes fites semblen ja constatades: l'alt pes dels extrarregnicols a molts barris de la ciutat de València; la participació de la muntanya d'Alacant en la colonització d'Algèria; l'arribada a les regions centrals i septentrionals dels moviments tradicionals brodelians de baixada a la costa des de l'Aragó i la Meseta; i que el major percentatge dels moviments migratoris els generaren els mateixos valencians, tant intercomarcals com acudint a les principals ciutats, en les quals s'estaven enderrocant les tanques i creant la seua configuració urbana moderna. Per altra banda, tot sembla apuntar que el País Valencià havia deixat d'ésser una terra de provisió com ho havia estat als dos primers terços del Set-cents.

La Primera Guerra Mundial va impactar molt negativament en les economies orientades vers l'exterior, com era la valenciana d'aleshores. Les sèries anuals d'exportació de la taronja mostren la profunditat de la caiguda i poden exemplificar les dificultats que arrossegarien les classes populars, cada vegada més dependents de l'evolució del mercat. La vaga de 1917 va evidenciar com els problemes del tràfec marítim contribuïa a la misèria i la fam del treballadors. La resposta de molts valencians davant les dificultats va ser l'emigració. I aquest factor és el que explica la alentització del creixement del nombre d'habitants entre els censos de 1910 i 1920.

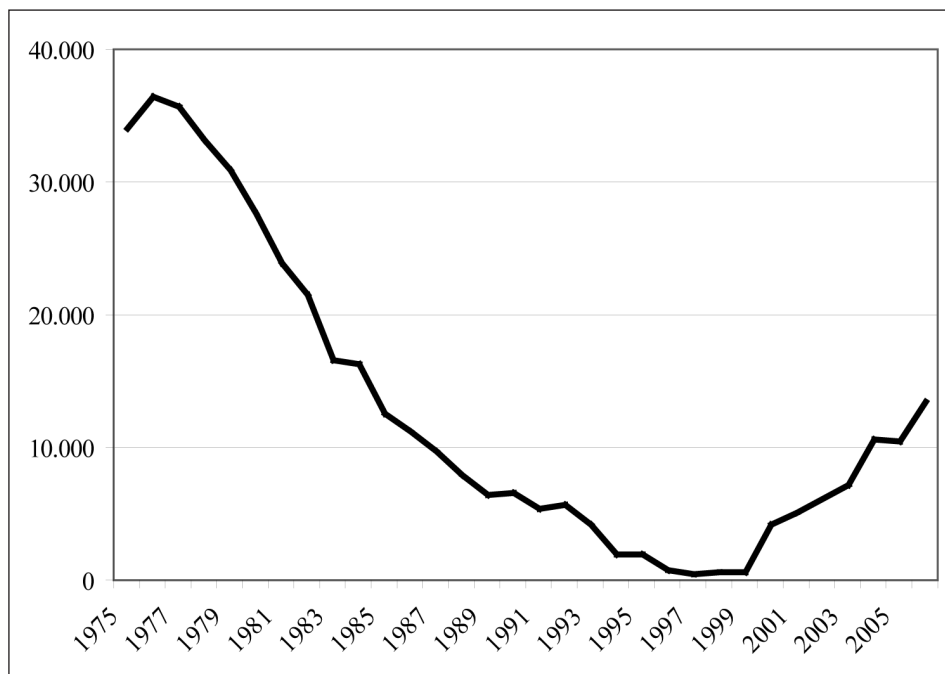
A partir d'aquesta darrera data, el nombre d'habitants del País Valencià torna a experimentar un molt significatiu creixement fins a la crisi generada per la guerra civil.⁷ Als anys vint el creixement anual acumulatiu supera el 0,8% i als trenta encara seria superior, però segurament un poc inferior al 1,4% que es dedueix del inflat cens de 1940. La postguerra, com a tot l'estat, va estar llarga i dura i fins al seixanta no es produeix la vertadera explosió demogràfica. En els pocs més de vint anys que separen els censos de 1960 i 1981, el País Valencià va guanyar 1.166.000 habitants, quan en els seixanta anteriors sols havia augmentat en 893.000. Les taxes de creixement presentades al quadre 1 mostren l'excepcionalitat del període. De nou als vuitanta i noranta torna a moderar-se increment del nombre de valencians, fins unes taxes ben semblants a les conegudes a la major part de la història contemporània. Finalment, als anys més recents hem entrat en una dinàmica inusual i insostenible: si donem per bones les xifres dels padrons de 2001 i la encara provisional de 2007, el País Valencià hauria passat de 4,2 a 4,87 milions de persones, el que implicaria un creixement anual acumulatiu del 2,5%, mai assolit en tota la seua llarga història. Si la comparació s'estableix amb el cens de 2001 i el padró de 2007, l'índex arriba a nivells inversemblants.

No és aquest el lloc per detenir-nos en referir els trets de la transició demogràfica valenciana, i hi haurà prou en assenyalar els de les darreres tres etapes: 1953-75, caracteritzada per obtenir els millors saldos vegetatius, gràcies a una lleugera recuperació de la natalitat, situant-se als voltants del 20%, i la baixada de la mortalitat fins arribar al 10%; 1976-98, la principal característica de la qual va estar la caiguda de la fecunditat, fins arribar a una taxa de natalitat del 9%, davallada que no es compensava, ni de lluny, per l'evolució dels enterraments i que va erosionar totalment el saldo biològic; i des de 1999

⁷ En un treball anterior vam poder establir que entre 1936 i 1942 la sobremortalitat va ser d'unes 62.000 persones, que els seus efectes sobre els naixements i els matrimonis es van mantenir a mitjà termini, però que el més greu va ser que la implantació del règim franquista va truncar el procés de modernització demogràfica i el va retardar en aproximadament un decenni (Badenes, Bernat i Castelló, 1990).

fins a l'actualitat, etapa de recuperació de la vitalitat i, conseqüentment, d'alleugeriment dels problemes vinculats a l'envelliment de la nostra societat.

Figura 2. Evolució anual del saldo vegetatiu del País Valencià. 1975-2006.

Font: elaboració pròpia a partir de les estadístiques del moviment natural de l'INE.

Al segle xx el País Valencià ha experimentat un augment del nombre dels seus habitants significativament superior al de l'estat espanyol. Com que el moviment natural va seguir unes pautes prou semblants, la causa principal del diferencial rau en els fluxos migratoris (Alcaide, 2007). Si a la primera meitat els valencians van sortir vers el nord d'Àfrica, la veïna França i altres països de l'Europa Occidental i vers Amèrica Llatina, en engegar-se el molt potent procés industrialitzador a l'època del «desarrollisme» el balanç es va tornar positiu i als anys seixanta i primera meitat dels setanta les arribades de nacionals procedents de les regions que van quedar al marge de les transformacions van estar molt nombroses.⁸ La molt greu crisi energètica dels setanta va propiciar alguns retorns, en desapar-se la taxa d'atur, però així i tot, a l de març de 1981 al País Valencià, amb 3,6 milions d'habitants, vivien unes 920.000 persones que havien nascut fora d'aquest territori (el 25,2%). Com ja s'ha apuntant més amunt, als anys vuitanta i noranta va disminuir significativament el creixement dels valencians. Els motius fonamentals van estar la caiguda del saldo natural i l'estancament

⁸ Des de 1960 al final de la centúria, el saldo migratori ha estat quantificat en 672.053 ciutadans (Alcaide, 2007, vol. 1: 138).

dels fluxos immigratoris. Al cens de 1991, els ciutadans que hi vivien aquí i havien nascut fora ja sols eren uns 850.000 (el 22%). I als noranta continua el procés d'envelliment dels immigrants durant el franquisme, de manera que si al 2001 el nombre d'espanyols nascuts fora i residents al País Valencià es mantenia estancat va estar gràcies a la recuperació de les arribades.

4. Les transformacions de l'ocupació del territori

L'evolució de la distribució espacial dels valencians ha experimentat canvis molt significatius des de la guerra de Successió fins a l'actualitat. Aleshores era un territori poc poblat, però el nombre d'habitants per comarques ja era molt irregular. Ara hi viu molta més gent, i les diferències territorial encara s'han accentuat.

A principis del segle XVIII la geografia demogràfica responia a les limitades possibilitats de les estructures productives i encara arrossegava les fites marcades per l'expulsió de 1609. L'Horta era la comarca amb més persones, amb unes 75.000, i la seguien a molta distància la Ribera Alta (uns 24.000) i la Plana Baixa, l'Alt Palància, la Safor i el Baix Maestrat; totes quatre estaven als voltants de divuit mil. La menys ocupada era el Racó d'Ademús, amb uns 3.400 pobladors, es a dir, unes 22 vegades menys que les terres de la capital. Al cens de 2001 continuava ben destacada la posició de l'Horta, que acollia a 1.359.743 persones (s'havia multiplicat per més de divuit), i el Racó d'Ademús ja sols comptava amb 2.553, es a dir, havia minvat significativament. Com a conseqüència d'aquests comportaments tan diferencials, ara a l'Horta hi viuen 532 vegades més ciutadans que a les altes i fredes terres d'Ademús. Els extrems mostren amb claredat la polarització que s'ha produït en la distribució espacial del capital humà. En els darrers tres segles, la distribució dels valencians pel seu territori ha conegut un procés molt fort de concentració en unes zones, al temps que en altres l'empenta ha sigut menys significativa, i en unes poques comarques la seua població s'ha mantingut estable o fins i tot ha disminuït

L'anàlisi de les densitats torna a reflectir les dues característiques ja indicades. L'Horta és la més densa a tots els períodes de la nostra història moderna i contemporània (2.165 hab/km² en 2001), i a mesura que ens apropem a l'actualitat la distància front a les comarques que la segueixen s'engrandeix, i encara més si la comparació s'estableix amb les més desèrtiques (al 2001 als voltants de la capital hi havia una concentració humana 385 vegades més forta que als Ports). Altes densitats tenen també, en ordre descendent, l'Alacantí (586 hab/km²), el Baix Vinalopó (481 hab/km²), la Safor (334 hab/km²), el Camp de Morvedre (277 hab/km²), la Plana Baixa (266 hab/km²) i la Ribera Baixa (263 hab/km²), i en general tota la costa. Per contra, la muntanya central i septentrional presenta valors mínims: els Ports (5,6 hab/km²), l'Alt Millars (6 hab/km²), el Racó d'Ademús (6,9 hab/km²), la Vall de Cofrents (8,9 hab/km²). Per tant, la polarització és el principal tret de la geografia dels valencians.

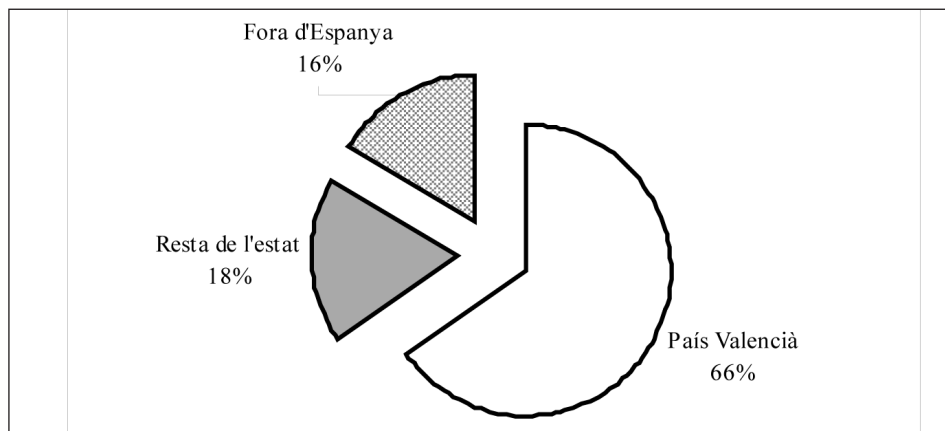
L'observació de l'evolució de les taxes de creixement intercensals de la població comarcal als darrers segles permet datar amb exactitud l'esmentat fenomen de la polarització. En un treball anterior vam calcular els coeficients de variació de les dites taxes (Ardit i Bernat, 2007). Açò va permetre demostrar que a partir de mitjans del Vuit-cents s'acceleren els comportaments comarcals diferencials i progressivament es van allunyant més. El procés d'industrialització massiva dels anys seixanta i el boom turístic-urbanístic del darrer terç del segle XX encara ha extremat més els contrastos en les dinàmiques de les entitats territorials.

5. La riquesa actual: mai n'hem sigut tants ni tant heterogenis

La situació demogràfica actual del País Valencià es pot definir pels següents trets: un creixement del nombre d'habitants exageradament potent i quasi totalment generat per l'arribada de ciutadans de fora; un comportament vital marcat per una fecunditat molt baixa i allunyada de la taxa de reemplaçament; un grau d'envelliment molt alt; i una distribució espacial de la població ben desigual pel territori.

Les dades padronals dels darrers anys, malgrat la precaució amb que s'han d'emprar aquesta mena d'informacions, mostren sense deixar espai al dubte, l'extraordinari augment del nombre d'habitants. L'1 de gener del 2001 es van comptabilitzar 4,2 milions de ciutadans empadronats als municipis valencians, i sis anys després 4,87 milions.⁹ Aquest bot significa uns guanys anuals de més de cent mil persones, absolutament excepcional en tota la nostra història. Com també ho són les causes que el van motivar: el saldo vegetatiu sols va aportar un balanç positiu de poc més de 50.000 individus, aproximadament el 8% del creixement; la diferència entre les arribades de persones que provenien d'altres contrades de l'estat espanyol (al marge de la seua nacionalitat) i les eixides del País Valencià vers la resta d'Espanya, uns altres guanys de vora 90.000 habitants (poc més del 13% de tot el creixement); i finalment, la gran aportació i la primera causa han estat els ciutadans d'altres nacionalitats, que en passar d'uns 200.000 a 727.000 han aportat el 79% de l'augment dels valencians entre 2001 i 2007. Aquestos fluxos recents, que s'afegeixen als coneguts des dels anys seixanta, expliquen la gràfica següent.

Figura 3. Distribució dels habitants del País Valencià segons el lloc de naixement, a 1 de gener de 2007.

Font: elaboració pròpia a partir de la web de l'INE.

Els tres quarts de milió d'habitants que sense DNI viuen entre nosaltres pertanyen a la majoria de les nacionalitats del planeta, però lògicament en proporcions molts diverses.

⁹ Encara que provisionals, són les dades més recents publicades per l'INE a la seua web, i no desdiiuen les ja oficials de 2006.

L'observació de les comunitats més nombroses evidència les complexitats dels processos migratoris: els més nombrosos són els anglesos, amb 121.000 representants (és una de les colònies més antigues, d'elevada edat mitjana i poder econòmic i amb forta concentració a la costa alacantina); li segueixen els romanesos, amb 95.000 persones (un dels corrents més recents, de tipus econòmic i amb predilecció per la ciutat de Castelló de la Plana); a continuació es troben els marroquins, amb 56.000 individus (una de les grans colònies amb trets culturals i religiosos més diferencials, amb majors dificultats d'acomodació i integració al mercat de treball i majoritàriament masculina); i, en quart i cinquè lloc, els equatorians i els colombians (vora 80.000 entre ambdues nacionalitats, amb les característiques típiques de les arribades d'Amèrica Llatina i també prou recent).

El segon factor explicatiu de l'excelsion creixement poblacional dels valencians als inicis del segle XXI són els corrents migratoris interns. Si a la dècada dels seixanta i setanta, Madrid, Catalunya, Euskadi i el País Valencià concentraven les acollides, ara les tres primeres s'han tornat emissores i generen elevats saldos migratoris negatius, mentre que el territori valencià s'ha convertit en la més potent zona d'acollida de tot l'estat. Així, segons les estadístiques de les variacions residencials de l'INE, entre 1997 i 2006 el balanç migratori valencià a estat de quasi cent trenta mil entrades més que eixides, a gran distància de Castella La Manxa (pel desbordament de l'àrea metropolitana de Madrid) i dels territoris insulars. Aquest nou paper que el País Valencià juga dins el nou model de desplaçaments interiors s'afegeix a les onades de l'etapa del «desarrollisme» i expliquen la figura 3.

Segons el lloc de naixement dels residents al País Valencià a 1 de gener de 2007, després dels nascuts aquí, el grup que predominava era els dels provinents de Castella La Manxa (249.000), seguits de ben a prop dels d'Andalusia (218.000), i ja a molta distància dels de Madrid (77.000), Múrcia (70.000), Catalunya (58.000) i Aragó (46.000). Però també s'ha de destacar que aquí hi ha persones vingudes de totes les contrades de l'estat i no sols dels territoris veïns, dels menys dinàmics o dels antics destins tradicionals dels valencians.

La baixa fecunditat de la dona espanyola és una de les característiques més cridaneres dels canvis socials ocorreguts des de la recuperació de la democràcia i els progressos en el reconeixement de la igualtat de drets entre els gèneres. A tots els informes internacionals, i ja des de fa prou de temps, s'ha destacat aquest comportament, doncs ens ha situat en els llocs menys vitals del planeta. Les conseqüències de la desnatalitat espanyola afecten a tots els nivells de la nostra realitat i, després de molts anys de mirar vers una altra banda, sembla que darrerament les propostes polítiques comencen a ser sensibles davant aquest tema. Les taxes que assoleixen les dones valencianes s'allunyen en poc de les generals de l'estat, com tampoc els factors que van generar la molt forta davallada de la natalitat, des del final del franquisme fins a les darreries del segle XX. La poca rellevància que el balanç vital té dins els factors del creixement demogràfic n'és u, però no el més significatiu, dels seus impactes sobre les característiques demogràfiques de la nostra societat. En aquest sentit és molt més preocupant l'empenta que dona al procés d'envelliment.

L'elevació de l'esperança de vida és una de les conquestes més significatives que la humanitat ha fet al llarg de la seua història, i a Espanya gaudim dels valors més elevats que es donen a tot el planeta. És, per tant, motiu de màxima satisfacció i mereixedor dels majors reconeixements al nostre model d'estat. Però en coincidir la reducció de la fecunditat amb els avanços sobre la mortalitat, l'estructura per edats ha estat sotmesa a canvis accelerats i mai coneguts, que generen, i encara ho faran amb més força a mitjà termini, noves i desconegudes necessitats. Caldrà trobar solucions flexibles i imaginatives a les situacions complexes que aniran apareixent. Les arribades de gent de fora, encara que foren més potents que les actuals, no poden reequilibrar les proporcions entre les diferents generacions dels espanyols, però contribueixen a disminuir les dependències. Les migracions laborals són, amb diferència, les que més contribueixen a rejuvenir les societats d'acollida, donat que són selectives per edats, les protagonitzen joves entre vint i quaranta anys d'edat i les arribades de majors de seixanta són excepcionals. Per tant, incrementen la proporció dels actius i, a més a més, solen seguir comportaments reproductors més proactius que els autòctons.

A l'apartat anterior s'ha recordat la irregular distribució dels valencians pel nostre territori. S'ha constatat que aquesta característica és una constant històrica, però també que la polarització entre una costa molt densament ocupada i un interior cada vegada més desèrtic s'ha accelerat en paral·lel amb el creixement del producte interior. Als darrers anys s'han produït alguns fets que han reforçat la polarització, encara que alguns factors han ampliat les zones de creixement demogràfic. Les grans ciutats espanyoles, que en els vuitanta i noranta perdien veïns per la degradació d'alguns barris i l'alt cost de l'habitatge per a la capacitat adquisitiva de les noves parelles, han vist reviscolar-se alguns districtes quan els al·lòctons, necessitats de lloguers barats, s'han instal·lat en ells. La contra-urbanització és contrarestada per l'arribada de famílies d'altres estats. Per altra banda, els nouvinguts també han arribat al món rural, i en no pocs municipis han posat fre a la davallada secular del seus residents. Les condicions laborals, d'habitatges i de qualitat de vida que troben alguns immigrants als pobles mitjans i menuts els compensa dels desavantatges de la llunyania dels nuclis urbans i dels serveis que allí existeixen. Un tercer factor també equilibrador han estat els avanços en les infraestructures de transport (en especial les autovies) i en les noves tecnologies de les comunicacions. L'aïllament de l'interior valencià és menys determinant, ja que les distàncies s'acurten dia a dia. Però en aquesta dinàmica territorial la major novetat del segle XXI al País Valencià ha estat el «boom» immobiliari. La fabulosa expansió experimentada pel sector s'ha deixat veure per totes les comarques, però les grans construccions de milers de pisos, apartaments, adossats, i unifamiliars han seleccionat la costa per desenvolupar els seus negocis. Aquest ha estat u dels principals factors d'ubicació espacial de la població i ho ha fet amb molta més intensitat del que reflecteixen les estadístiques padronals, ja que les segones residències construïdes tardaran molt anys en convertir-se en el lloc habitual on viuen els seus propietaris o llogaters, però sí que hi són ocupades cada vegada en més ocasions i per temporades més amples al llarg de l'any. I aquesta població flotant, majoritàriament provinent d'altres regions i nacionalitats de l'estat espanyol, encara es distribueix amb una major polarització al territori valencià que els autòctons.

6. Conclusions

L'actual conjuntura demogràfica valenciana és, des d'una perspectiva històrica, absolutament novedosa. Presenta alguns trets excepcionalment positius, però també molts punts febles que requereixen tota l'atenció social.

En primer lloc hi som més valencians que mai, aproximadament per cada u que va patir fa tres-cents anys la guerra pel canvi de dinastia, avui en som una dotzena, i el ritme al qual continuem creixent també és excepcionalment potent. Per tant, si no es produeix un trencament radical en les tendències actuals, que res ho fa preveure, dins de poc en serem cinc milions. Gaudim d'una qualitat de vida i d'un model d'estat protector com mai s'havia somniat i que ens permet allargar la nostra existència vital com mai s'havia conegut. A més a més, la varietat cultural, ètnica, lingüística i religiosa que avui es percep als carrers de qualsevol ciutat valenciana constitueix un potencial de futur extraordinari. Per tant, les oportunitats socials i econòmiques que se'ns obrin al davant són encoratjadores. Però també tenim febleses i amenaces que s'han d'afrontar i tornar-les en fortaleses si desitgem un futur prometedor per les generacions que han de venir. Per una banda, la multiculturalitat que ja defineix la nostra societat sols serà un avantatge si entre autòctons i al·lòctons som capaços de construir un model de relacions basades en el reconeixement dels drets i deures de tots els ciutadans que aquí viuen i treballen, al marge dels documents acreditatius de posseir una determinada nacionalitat. Per una altra, el model de creixement econòmic de la darrera dècada, tant fonamentat en la urbanització i depredació del poc territori costaner encara verge que ens quedava, s'ha de substituir per un altre sistema basat en els avantatges comparatius que genera la transmissió de la investigació i centrat en el sector dels serveis a les persones. Si continuem fomentant el turisme barat i acabem edificant tota la costa, haurem mort la gallina. Per fer possible un altra forma més humana i sostenible de desenvolupar-nos cal millorar molt significativament la formació del capital humà. Continuar amb un mercat de treball mal qualificat i pitjor pagat és condemnar l'empresariat a tenir que competir via preus. L'altre gran repte que es planteja a la demografia valenciana, des de la perspectiva espacial, és aconseguir aturar la polarització en l'ús del territori. Un passat tant ric en dinàmiques geoeconòmiques com el generat al País Valencià, que amb uns pocs «clúster» industrials ha mostrat tanta fortalesa, ha de permetre una vertebració territorial posada tant al servei de la competitivitat de les nostres empreses com al servei de les persones, i això passa obligatòriament per la planificació espacial i la dotació de les infraestructures bàsiques imprescindibles.

Som una franja estreta i allargassada, que a esgraons puja de la Mediterrània a la Meseta, i per tant, som un lloc de pas de les cultures que es desenvolupen o s'apropen a dita mar. Sols reconeixent aquest tret fundacional i desenvolupant polítiques d'acollida als nouvinguts, de formació del capital humà i de planificació territorial podrem fonamentar el nostre futur en un model sostenible socialment i econòmicament.

BIBLIOGRAFIA

- ALCAIDE INCHAUSTI, J. (Dir.)(2007): *Evolución de la población española en el siglo xx por provincias y comunidades autónomas*, Madrid, Fundación BBVA, 2 vols.
- BADENES, M.A., BERNAT, J.S. i J.E. CASTELLÓ (1990): «Efectos de la guerra civil en la población del País Valencià», *Estudis d'història contemporània del País Valencià*, 8, 269-306.
- BERNAT MARTÍ, J.S. (2006): «Las series anuales de bautismos valencianos, 1646-1899», *Áreas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 24, 101-115.
- ARDIT, M. i J.S. BERNAT (2007): «La distribució comarcal de la població valenciana (1609-2001)», dins BERNAT, J.S. i F.J. GUERRERO (eds.): *Las comarcas de interior: una perspectiva demogràfica*, S.E.P.P.V.-I.C.A.P., 25-50.
- BERNAT, J.S. i M.A. BADENES (1988): «Cronología, intensidad y extensión de las crisis demográficas en el País Valencià (siglos xvii-xix)», dins *Estudis sobre la Població del País Valencià*, València, IVE, I, 537-557.
- (1991): «Muerte y comportamiento demográfico de los valencianos (siglos xvii-xix)», dins BERNABEU MESTRE, J. (coord.): *El papel de la mortalidad en la evolución de la población valenciana (Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica. Alicante, abril de 1990)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert-Seminari d'Estudis sobre la Població del País Valencià, 5, 27-46.
- (1994): *Crecimiento de la población valenciana. Análisis y presentación de los censos demográficos (1609-1857)*, València, 1994, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- CASTELLÓ, J.E., BADENES, M.A. i J.S. BERNAT (1988): *Crecimiento y crisis en la población valenciana*, València, Generalitat Valenciana.
- CAVANILLES, A.J. (1795-1797): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, 2 vols., Imprenta Real.
- MIÑANA, J.M. (1985): *La guerra de Sucesión en Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- PALOP RAMOS, J.M. (1977): *Hambre y lucha antifeudal. Las crisis de subsistencia en Valencia (siglo xviii)*, Madrid, Siglo XXI.
- PÉREZ APARICIO, C. (1991): «El trigo y el pan en Valencia (1700-1713)», *Cuadernos de Historia*, 5, 305-336.
- PÉREZ, J.M. i M. Ardit (1988): «Bases del crecimiento de la población valenciana en la Edad Moderna», dins *Estudis sobre la Població del País Valencià*, València, IVEI, I, 199-228.